

ТЕОРЕТИЧНО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД ЩОДО ДОЦІЛЬНОСТІ ІСНУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ В УКРАЇНІ

THEORETICAL AND LEGAL APPROACH TO THE EXPEDIENCY OF THE EXISTENCE OF COMMERCIAL COURTS IN UKRAINE

Цісельський О.В., д.філос. в гал. права,
суддя

Господарський суд Одеської області

Стаття присвячена теоретично-правовим засадам існування та діяльності господарських судів в Україні на тлі триваючої судової реформи та суттєвих змін щодо господарського та господарського-процесуального законодавства. Саме господарські суди продовжують відігравати важливу роль у судовій системі України, забезпечуючи вирішення економічних спорів та захист прав суб'єктів господарювання. Сам факт виокремлення, існування й самостійності господарських судів свідчить про послідовність та логічність існуючої вітчизняної судової системи та наближення її до міжнародних стандартів судоустрою.

Вагомими аргументами доцільності існування господарських судів є висока фахова (економіко-правова) компетентність й обізнаність суддів господарського суду та об'єктна складова господарського судочинства – господарські спори, як спори економічного характеру, які виникають між суб'єктами господарювання та/або учасниками господарської діяльності з приводу її організації, здійснення, договірної забезпечення, виникнення (припинення) тощо.

До основних специфічних функцій господарських судів відносяться: здійснення правосуддя у спорах, що виникають у сфері господарської діяльності між юридичними особами, фізичними особами-підприємцями, а також між ними та органами державної влади та місцевого самоврядування; захист прав та законних інтересів суб'єктів господарювання та держави у сфері економічних відносин та сприяння забезпеченню господарського правопорядку та розвитку економіки України.

Як підсумок доведено, що доцільність існування господарських судів в Україні є обґрунтованою з точки зору забезпечення фахового, ефективного та оперативного розгляду господарських спорів, що є важливим для стабільного розвитку економіки та захисту прав суб'єктів господарювання та нагальним є не ліквідація цієї системи, а її подальше реформування та вдосконалення для підвищення якості правосуддя та рівня довіри суспільства.

Ключові слова: господарське судочинство, господарські (економічні) спори, захист прав суб'єктів господарювання.

The article is devoted to the theoretical and legal principles of the existence and activity of commercial courts in Ukraine against the background of the ongoing judicial reform and significant changes in economic and economic procedural legislation. It is commercial courts that continue to play an important role in the judicial system of Ukraine, ensuring the resolution of economic disputes and protecting the rights of business entities. The very fact of the separation, existence and independence of commercial courts indicates the consistency and logic of the existing domestic judicial system and its approximation to international standards of the judicial system.

Weighty arguments for the expediency of the existence of commercial courts are the high professional (economic and legal) competence and awareness of judges of the commercial court and the object component of commercial litigation – commercial disputes, as disputes of an economic nature that arise between business entities and/or participants in economic activity regarding its organization, implementation, contractual provision, occurrence (termination), etc.

The main specific functions of commercial courts include: administering justice in disputes arising in the field of economic activity between legal entities, individual entrepreneurs, as well as between them and state authorities and local self-government bodies; protecting the rights and legitimate interests of business entities and the state in the field of economic relations and promoting economic law and order and the development of the economy of Ukraine.

As a result, it has been proven that the expediency of the existence of commercial courts in Ukraine is justified from the point of view of ensuring professional, effective and prompt consideration of commercial disputes, which is important for the stable development of the economy and the protection of the rights of business entities, and the urgent need is not the liquidation of this system, but its further reform and improvement to improve the quality of justice and the level of public trust.

Key words: commercial litigation, commercial (economic) disputes, protection of the rights of business entities.

На сьогоднішній господарські суди спеціалізуються на розгляді спорів, що виникають у сфері господарської діяльності, що дозволяє суддям набувати глибоких знань та досвіду у специфічних питаннях економіки, договірних відносин, корпоративного права, банкрутства, інтелектуальної власності тощо. Саме така спеціалізація сприяє більш якісному та фаховому розгляду складних економічних спорів, що є важливим для стабільності та розвитку бізнес-середовища адже історично, господарські суди демонстрували вищу ефективність у розгляді господарських спорів порівняно з судами загальної юрисдикції, зокрема щодо строків розгляду справ.

Метою статті є теоретично-правовий підхід щодо обґрунтування й аналізу існування та ефективно-доцільної діяльності господарських судів в Україні.

Правовий статус та повноваження господарських судів в Україні досліджувалися в працях багатьох фахівців-процесуалістів та інших, зокрема: Н.М. Бакаєв, О.П. Подцерковного, О.В. Саленко, Є.С. Сілантьєва тощо. Але потребує науково-теоретичного обґрунтування саме факт існування й належного функціонування господарських судів в Україні, зокрема, у період воєнного стану.

Господарські суди займають одне із провідних місць серед інших судів в Україні, але на тлі триваючої судової реформи та в умовах воєнного стану є об'єктом суттєвих змін. Проте, «за даними соціологічного дослідження, проведеного в лютому – березні 2021 року Програмою реформування сектору юстиції «Нове правосуддя» Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), лише 10 % населення схильні довіряти судам. При цьому, у 2018 році аналогічний показник становив 16 %. Різко зменшилася й довіра до судів з боку правників – з 41–44 % у 2018–2019 роках до 27 % у 2021 році» [1]. Зазначене стосується не тільки господарського судочинства а й всієї судової влади, адже проблема полягає в її удосконаленні та пристосуванні до існуючих сучасних соціально-економічних реалій.

Саме існування господарських судів свідчить про інституційність і спеціалізацію судів в Україні, адже, як слушно зазначає Н. Бакаєв, саме «факторами макросередовища, які впливають на розвиток судової влади, є національні правові традиції, правова культура, політичний курс, економічний стан у державі, та ін. Вбача-

ється, що на рівні макросередовища впливовим фактором розвитку судової влади є стан забезпечення її функціональної і інституційної відособленості (незалежності, самостійності)» [2, с. 116]. Крім того, О. Подцерковний зазначає, що «внутрішньо судова спеціалізація (мається на увазі спеціалізація суддів на відміну від спеціалізації судів) не може бути стабільною, віднесення суддів до певної спеціалізації залежить від адміністративних та інших суб'єктивних факторів і, будучи позбавленою організованої спеціалізованої ієрархії, втрачає елементи передбачуваності та послідовності» [3, с. 135]. Спеціалізоване судочинство дозволяє враховувати специфіку господарських відносин та застосовувати відповідні процесуальні норми, що сприяє більш оперативному вирішенню спорів, тобто, саме факт існування господарських судів свідчить про послідовність та логічність існуючої вітчизняної судової системи та наближення її до міжнародних стандартів судоустрою.

Взагалі «дискусія щодо спеціалізації судової системи розпочалася ще на початкових етапах судової реформи, коли в 1992 році були проголошені її завдання, а саме: (а) шляхом ефективного розмежування повноважень судових органів гарантувати їм самостійність і незалежність від впливу законодавчої й виконавчої гілок влади; (б) реалізувати демократичні ідеї правосуддя, опрацьовані наукою та світовою практикою; (в) створити таку систему законодавства про судоустрій, яка забезпечила б незалежність судової влади; (г) поступово здійснити спеціалізацію судів; (р) максимально наблизити їх до населення; (д) чітко визначити компетенцію різних ланок цієї системи; (е) гарантувати право громадянина на розгляд його справи компетентним, незалежним і неупередженим судом» [4, с. 238]. Всі зазначені ознаки притаманні й господарським судам.

Доцільність існування й функціонування господарських судів науковці визначають під різними кутами зору, так, слушною є думка про високу фахову підготовку саме суддів господарської юрисдикції, адже саме «суддя, який розглядає деякі категорії господарських справ, має володіти не лише знаннями з права – він повинен розумітися в бухгалтерії, фінансах, аудиті тощо. Причому стає все більше складних з точки зору тлумачення норм права справ, та ще й за участі іноземних компаній, тому суддя повинен на певному рівні володіти міжнародною економічною освітою, розуміти наслідки прийнятих рішень. Він має також розуміти, як розгляд і вирішення подібних справ відбуваються у світовій практиці» [5, с. 190]. Подцерковний О., зазначає, що «поширеність системи спеціалізованого судочинства у справах економічного характеру у світі обумовлюється потребами розвитку економіки та окремою увагою держав до стимулювання оперативного й фахового вирішення певних категорій спорів. Фактично йдеться про економічне правосуддя, яке може ґрунтуватися на спеціальній компетенції щодо господарських спорів загалом або стосуватися однієї чи декількох категорій економічних справ» [6, с. 135]. Тобто, основними ознаками господарського спору є наступні: суб'єктний склад, тобто сторонами спору є суб'єкти господарювання (як основні учасники) або інші особи, чий права та обов'язки безпосередньо пов'язані з господарською діяльністю. Це можуть бути постачальники, покупці, перевізники, замовники, виконавці, кредитори, боржники, органи державної влади у сфері регулювання господарської діяльності тощо; предмет спору, тобто спір виникає щодо майнових прав та інтересів (наприклад, право власності, виконання грошових зобов'язань, відшкодування збитків) або немайнових прав та інтересів (наприклад, ділова репутація, право на торговельну марку, захист від недобросовісної конкуренції), що випливають з господарських відносин; зв'язок з господарською діяльністю, тобто спір має бути безпосередньо пов'язаний з економічною діяльністю сто-

рін, їхніми господарськими операціями, договірними зобов'язаннями тощо та потреба у врегулюванні, тобто саме наявність спору свідчить про неможливість добровільного врегулювання розбіжностей між сторонами та необхідність застосування певних механізмів для його вирішення. Тобто, вагомими аргументами доцільності існування господарських судів є висока фахова (економіко-правова) компетентність й обізнаність судей господарського суду та об'єктна складова господарського судочинства – господарські спори, як спори економічного характеру, які виникають між суб'єктами господарювання та/або учасниками господарської діяльності з приводу її організації, здійснення, договірного забезпечення, виникнення (припинення) тощо.

Слід зазначити, що не тільки науковці, але й практики визначають доцільність існування господарських судів, адже саме вони «є обов'язковою ланкою судової системи, яка забезпечує якісний та швидкий розгляд суттєвої частини судових справ. Специфіка спорів, підвідомчих цим органам судової влади вимагає спеціальних знань у величезній кількості матеріально-правових та процесуальних особливостей, якими в повній мірі не володіють судді інших юрисдикцій. Крім того, перевагою господарського судочинства є чітке дотримання термінів розгляду справ та високий рівень підготовки судових рішень» [7]. Також, слід звернути увагу, що у справах про банкрутство за ч. 2 ст. 7 КУЗПБ, якщо узагальнити відповідні положення, вбачається, що вони «орієнтують на те, що господарський суд, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство, розглядає в межах цієї справи всі майнові спори, що стосуються боржника та його майна, включно з податковими зобов'язаннями, поверненням майна, визнанням недійсними правочинів і результатів аукціонів, стягненням зарплати та поновленням на роботі посадових осіб». Так, з набранням чинності Кодексом України з процедур банкрутства Велика Палата Верховного Суду у своїх постановках сформувала сталу правову позицію, що всі майнові спори за участю боржника у справі про банкрутство мають розглядатися виключно господарським судом, який здійснює провадження у цій справі, і саме в межах цього провадження (прикладом є постанови Велика Палата Верховного Суду у справі № 607/6254/15-ц від 15.01.2020, по справі № 50/311-6 від 28.01.2020) [8].

На користь доцільності функціонування господарських судів свідчать й статистичні дані, так, «у 2023 році порівняно з попереднім періодом збільшилася кількість розглянутих справ господарськими судами за основними категоріями: – на 43,4 % – з 1,7 тис. до 2,5 тис. справ про укладення, зміну, розірвання договорів та визнання їх недійсними, з яких 0,8 тис. – справ щодо спорів із банківської діяльності; – на 40,3 % – з 37,3 тис. (у 2021 році – 48 тис.) до 52,4 тис. справ майнового характеру та щодо виконання договорів. Кількість справ майнового характеру зросла на 9 % (порівняно з довоєнним 2021 роком) переважно щодо спорів з розрахунків за товари та послуги у сферах енергетики, водопостачання, транспорту, комунальних послуг, інформаційних сервісів та банківському секторі, зокрема: – стрімко збільшилась у 3,7 рази кількість справ майнового характеру, пов'язаних з банківською діяльністю – з 0,9 тис. у 2022 році до 3,4 тис. Водночас зросли на 78 % розмір коштів, що підлягає стягненню у цих справах, – з 27,7 млрд грн до 49,3 млрд грн. При цьому майже на 14 % зменшилася сума коштів, присуджених до стягнення у цих справах, – з 12,3 млрд грн у 2022 році до 10,6 млрд грн.» [9].

Судова господарська спеціалізація нормативно визначена в чисельних іноземних країнах, зокрема, наприклад, «в Румунії господарські суди діють у сферах: неплатоспроможність, недобросовісна конкуренція та справи за участю професіоналів; У Фінляндії діє ринковий суд, який займається питаннями конкуренції та контролю, закупівель, інте-

лектуальної власності та ринкового права; у Хорватії діють господарські суди (trgovački sudovi); у Швеції діє Ринковий суд (Marknads domstolen)». Тобто, «міжнародні принципи щодо судової спеціалізації визначають, що спеціалізація може вводитися різними способами залежно від того, які правові рамки дозволяє держава. Спеціалізація може відбуватися за галуззю права чи за інститутом, що регулює певні суспільні відносини (галузева спеціалізація), або за суб'єктами останніх (суб'єктна спеціалізація). Галузева спеціалізація найчастіше реалізується через утворення окремих, інколи ієрархічно побудованих судових установ; суб'єктна – через організацію в судових органах певних підрозділів (колегій, палат, відділень), у яких розглядаються справи, де виокремлено правовідносини за участю спеціального суб'єкта, зокрема неповнолітніх, військовослужбовців, водокористувачів, орендарів тощо» [10, с. 100].

Саме «європейські підходи до реформування законодавства вимагають застосовувати принцип пропорційності, відповідно до якого вимагається розумне співвідношення між цілями державного впливу та засобами їх досягнення. Спрощення судової системи не може визнаватися самоціллю реформи, оскільки може призвести до негативних явищ, коли всі недоліки розгляду справ у системі загальних судів буде «перекинуто» на систему розгляду господарських справ. Це неодмінно погіршить стан економіки, зруйнує надії на зростання економічної активності у країні завдяки збільшенню строків розгляду господарських справ, зменшенню передбачуваності рішень суддів у господарських спорах, унеможливить єдині підходи щодо тлумачення специфіки господарського законодавства порівняно із цивільним» [11, с. 135]. Так, «облікова чисельність суддів місцевих господарських судів у 2023 році зменшилась на 5,4 % до 453 штатних одиниць із 479 у 2022 році. Фактично розглядали справи – 430 суддів, що менше на 6,1 %, ніж у 2022 році, коли їх кількість дорівнювала 458. Середній рівень навантаження на одного суддю місцевого господарського суду в 2023 році становив 520 звернень, що перебували на розгляді, тоді як цей показник у 2022 році був 359 звернень. Найбільший рівень навантаження у середньому мають господарські суди Закарпатської (1 261) та Черкаської (771) областей. У середньому розгляд справ господарськими судами у 2023 році становив 79 днів, тоді як у 2021 році – 89. Відповідно до рекомендацій Європейської комісії з питань ефективності правосуддя стандартом, який свідчить про ефективність здійснення судочинства, є показник 95–105 %. Цей показник рекомендований як один з інтегральних показників ефективності діяльності суду та розраховується за формулою: кількість розглянутих справ та матеріалів за звітний період поділена на кількість нових справ та матеріалів, що надійшли за звітний період, і помножена на 100 відсотків» [12].

Таким чином, питання про доцільність існування господарських судів в Україні є дискусійним і має як аргументи «за», так і «проти», так, наприклад, аргументами на користь існування господарських судів є наступні:

- спеціалізація, адже саме господарські суди спеціалізуються на розгляді справ, що виникають у сфері господарської діяльності, що дозволяє суддям набувати глибоких знань та досвіду у специфічних галузях права (господарське, корпоративне, антимонопольне, банкрутство, інтелектуальна власність тощо) та сприяє більш якісному та фаховому розгляду складних економічних спорів;
- ефективність та оперативність, адже саме завдяки спеціалізації, господарські суди можуть розглядати справи більш ефективно та оперативно, що є важливим для бізнесу, де час часто є критичним фактором;
- єдність судової практики, тобто існування окремої системи господарських судів сприяє формуванню єдиної та прогнозованої судової практики у сфері господарювання, що зменшує правову невизначеність для бізнесу;

- довіра суб'єктів господарювання, тобто історично, рівень довіри українських підприємців до господарських судів був вищим, ніж до судів загальної юрисдикції;

- значний внесок до бюджету, адже саме господарські суди забезпечують значні надходження до державного бюджету за рахунок сплати судового збору.

Аргументами проти існування господарських судів (на користь об'єднання з судами загальної юрисдикції) є наступні:

- дублювання юрисдикції, адже існують думки, що господарські суди розглядають справи, які за своєю суттю є цивільними, але за участю юридичних осіб та ФОПів, що може призводити до складнощів у визначенні підсудності;

- додаткова ланка судової системи, адже окрема система господарських судів збільшує кількість судових інстанцій, що може подовжувати розгляд справ;

- можливість корупції, тобто як і в будь-якій судовій системі, існує ризик корупційних проявів, і окрема система не є гарантією від цього;

- нерівномірне навантаження, адже може існувати дисбаланс у навантаженні між суддями господарських та загальних судів;

- складність розмежування справ, тобто іноді буває складно чітко розмежувати справи, що підлягають розгляду господарськими та загальними судами. Глущенко С. В. наполягає на тому, що «недопустимість паралельного існування цивілістичної і господарської матеріальних систем, що зумовлює конкуренцію відповідних судових юрисдикцій, створює ризики різного тлумачення норм права і породжує формування різної судової практики. Тому запропоновано підсилити цивілістичний напрям, зазначити про втрату чинності Господарського кодексу України, перенести окремі норми Господарського процесуального кодексу України у Цивільний процесуальний кодекс України та ліквідувати судову господарську юрисдикцію» [13, с. 26].

Висновки. На даний момент, з огляду на складність економічних відносин, необхідність фахового розгляду господарських спорів та історично сформовану спеціалізацію, існування господарських судів в Україні є доцільним. Спеціалізація суддів дозволяє забезпечити більш кваліфікований та ефективний розгляд складних економічних справ, що є важливим для стабільності та розвитку бізнес-середовища. Крім того, саме до основних специфічних функцій господарських судів відносяться:

- здійснення правосуддя у спорах, що виникають у сфері господарської діяльності між юридичними особами, фізичними особами-підприємцями, а також між ними та органами державної влади та місцевого самоврядування;
- захист прав та законних інтересів суб'єктів господарювання та держави у сфері економічних відносин;
- сприяння забезпеченню господарського правопорядку та розвитку економіки України;
- розгляд справ про банкрутство;
- розгляд справ щодо захисту прав інтелектуальної власності, а також пов'язаних з антимонопольним та конкурентним законодавством;
- розгляд корпоративних спорів, спорів щодо корпоративних прав та цінних паперів.

Однак, це не виключає необхідності подальшого вдосконалення роботи господарських судів, оптимізації їхньої діяльності, боротьби з корупцією та забезпечення належного рівня довіри з боку суспільства та бізнесу. Також важливо продовжувати роботу над чітким розмежуванням юрисдикції між різними видами судів для уникнення непорозумінь та затягування судового процесу. Альтернативою повній ліквідації господарських судів може бути подальша спеціалізація суддів у межах єдиної судової системи, проте на даному етапі збереження окремої системи господарських судів видається більш обґрунтованим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Центр політико-правових реформ. URL: <https://pravo.org.ua/a>
2. Бакаянова Н.М. Розвиток судової влади в Україні: поняття, фактори та умови. *Публічне право*. 2024. № 1 (53). С. 113-121.
3. Подцерковний О. Про суперечність європейським стандартам пропозицій щодо ліквідації господарських судів. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 130-137.
4. Сілантьєва Е. Є. Принцип спеціалізації в судовій системі України на новому етапі судово-правової реформи. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 116. С. 231-241.
5. Басай В. Д. Судові та правоохоронні органи України: Підручник. К.: ВПТ «Вік», 2001. 634 с.
6. Публічна заява асоціації правників України, яка виступає проти ліквідації господарських судів. 21 жовтня 2014 р. URL: <https://vl.arbitr.gov.ua/>
7. Банасько А. Актуальна судова практика Верховного Суду в справах про банкрутство URL: <https://supreme.court.gov.ua>
8. Аналіз стану здійснення правосуддя при розгляді господарських справ за 2023 рік. URL: <https://supreme.court.gov.ua/>
9. Саленко О. В. Принцип спеціалізації у національній системі судоустрою. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 3. С. 94-101.
10. Аналіз стану здійснення правосуддя при розгляді господарських справ за 2023 рік. URL: <https://supreme.court.gov.ua/>
11. Глущенко С. В. Вищі спеціалізовані суди в системі судової влади України: автореф. дис. д-ра юрид. наук. Харків, 2015. С. 26.